

Žymusis orientalistas dirbo ir Lietuvoje

Prof. Michaelis Heltzeris: „Jeigu jūs nežinosite, kada gyveno Leninas, jums nieko nebus, bet jeigu jūs nežinosite, kada gyveno Hamurapis, – eisite laukais.“

Dr. Jonas Sireika

Šiaulių universitetas, Humanitarinis fakultetas, Humanitarinių mokslų katedra, P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai
El. p. sireikajonas@gmail.com

Man ir kai kuriems bendraamžiams, buvusiems Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto (VVPI) studentams, teko garbė ir laimė mokytis pas Michaelį Heltzerį, pažinti jį kaip pedagogą ir mokslininką.

M. Heltzeris gimė 1928 m. nepriklausomoje Estijoje, Taline, žydų tarnautojų šeimoje. Dėl polinkio prie senovės istorijos ir kalbų pokariu, 1945–1950 m., studijavo Leningrado (dabar – Sankt Peterburgas) universiteto Senovės Rytų istorijos skyriuje, kuriame Rytų istoriją ir kalbas, be kitų, jam dėstė dideli to meto autoritetai orientalistai: istorikas akademikas Vasilijus Struvė (1889–1965), kalbininkas semitologas dr. Isaakas Vinikovas (1897–1973) ir istorikas dr. Igoris Djakonovas (1914–1999), kuris kaip mokslininkas vėliau buvo plačiai pripažintas Vakarų pasaulyje. Baigęs studijas, M. Heltzeris kurį laiką dirbo Estijos mokyklose ir Talino pedagoginiame institute¹.

M. Heltzerį², ypač smalsų, į mokslą linkusį jaunuolį, labiausiai traukė senovės Vakarų Azijos, kurioje gyveno ir semitai, tautų praeitis, todėl nenuostabu, kad studijuodamas universitete specializavosi senovės Ugarito³ ir Judėjos⁴ istorijoje.

¹ MAČIUKAS, Žydrūnas. In memoriam prof. Michaeliui Heltzeriui. *Historia universalis in Lithuania: mokslo darbai*, 2013, t. 2, p. 184.

² Sovietmečiu jo pavardė buvo *Gelcer*, vardas – *Michail*.

³ Ugaritas – miestas-valstybė, gyvavusi II tūkst. pr. Kr. dabartinės Šiaurės Sirijos teritorijoje, prie Viduržemio jūros, pagrindinis to meto tarptautinės prekybos regione centras, taip pat svarbus semitų kultūros centras.

⁴ Judėja – teritorija Palestinoje su centru Jeruzale, kurioje gyveno senovės žydai, ir žydų valstybė, susikūrusi po Izraelio valstybės žlugimo X a. pr. Kr.

Pirmuosius tyrinėjimus M. Heltzeris atliko iš Ugarito ir Finikijos istorijos srities, 1954 m. Leningrade apgynė mokslų kandidato (mokslų daktaro) disertaciją apie Finikijos socialinę ir ekonominę raidą II tūkst. pr. Kr.

1958 m. trisdešimtmetis mokslininkas atvyko į Lietuvą ir iki 1971 m. pabaigos savo gyvenimą, pedagoginę ir mokslinę veiklą susiejo su mūsų šalimi. Jis dirbo Vilniaus valstybinio pedagoginio instituto (VVPI) Visuotinės istorijos katedroje, dėstė senovės Rytų ir antikos istorijos kursus, intensyviai vykdė mokslinius tyrimus. 1969 m. juos vainikavo mokslų daktaro (pagal dabartinę sistemą – habil. dr.) disertacija „Senovės Ugarito visuomenė“ ir profesoriaus mokslinis vardas, gautas 1970 m.

M. Heltzeris, kaip mokslininkas ir pedagogas, atsiskleidė būtent Lietuvoje. Gyvendamas mūsų krašte, pedagoginę veiklą jis sėkmingai derino su moksline (pastarajai profesorius neabejotinai teikė pirmenybę), reiškėsi kaip talentingas, veržlus ir ambicingas tyrinėtojas, įgyjantis vis didesnę autoritetą Sovietų Sąjungoje ir vis žinomesnis Vakaruose. Tai liudija gausios M. Heltzerio publikacijos specializuoto mokslo leidinio „Vestnik drevnei istorii“ ir leidinio „Voprosy istorii“ puslapiuose. Nuo 1952 m., kai pasirodė pirmasis jo straipsnis „Medžiaga Ugarito socialinei istorijai tirti“, iki 1971 m. beveik kasmet galima rasti mokslininko straipsnių ir (ar) recenzijų, skirtų ne tik sovietinių, bet ir Vakarų šalių autorių darbams⁵. Be to, M. Heltzeris pradėjo skelbti savo darbus Vakarų Europos šalių leidiniuose. Jis yra rašęs ir Lietuvos skaitytojų auditorijai: antai 1964 m. žurnalo „Mokslas ir gyvenimas“ 9 numeryje pasirodė nedidelė publikacija „Seniausieji rašto paminklai Vilniuje“. M. Heltzeris, kaip dantiraščio žinovas, apibūdino Lietuvos mokslų akademijos Centrinėje bibliotekoje⁶ saugomą Francišeko Tyčkovskio kolekciją, kurią sudaro 10 dantiraščio lentelių iš Babilonijos, datuojamų nuo XXII a. pr. Kr. iki VII a. pr. Kr. Seniausios lentelės tekstas parašytas šumerų⁷ kalba, kitų – akadų (babiloniečių). Tekstuose pasakojama apie šumerų miesto Lagašo valdytojo Gudejos, istorikams gerai žinomos asmenybės, veiklą, statybas ir ūkį.

Koks profesorius išliko jo lietuvių studentų atmintyje? Paprašyta pasidalyti prisiminimais, buvusi M. Heltzerio studentė, vėliau – Istorijos fakulteto dekanė Vida Kniūraitė rašo: „1969 m. rudenį mes, <...> pirmakursiai, pamatėme senovės istorijos dėstytoją profesorių Michaelį Heltcerį. Profesorius kalbėjo sunkiai tardamas lietuviškus žodžius. Mes tik vėliau sužinojome, kad šis žmogus nėra gimęs Lietuvoje, kad lietuvių kalba jam yra naujas dalykas, kad jis moka daugybę kalbų, kad pats savo rankomis lietus „gyvą istoriją“ – tuos Egipto ir kitų šalių istorijos liudytojus. Dėl to mums, niekur užsieniuose nebuvusiems, nieko, išskyrus vieną kitą Lietuvos muziejų, nemačiusiems, profesorius atrodė esąs ne šio pasaulio žmogus. Paskaitos buvo įdomios, nors kai kuriems tokio amžiaus ir tokios menkos gyvenimiškos patirties klausytojams kartais buvo sunku jas suprasti.“

⁵ ГЕЛЬЦЕР, Михаил Львович. *Материалы к библиографии*. [žiūrėta 2019 03 21]. Prieiga per internetą: <<https://www.annales.info/sbo/bibliogr./heltzer.html>>.

⁶ Dabar – Vrublevskių biblioteka.

⁷ Dabartiniais mokslo duomenimis, Mesopotamijos pietuose šumerai sukūrė seniausią pasaulio civilizaciją.

Iš tiesų kai kada kildavo sunkumų suvokti dėstomąją medžiagą, nes M. Heltzeris, kaip neeilinis, nestandartinis, daug žinių ir tarptautinių kontaktų turintis dėstytojas, kartais nukrypdamas nuo mokymo programos. Paskaitos metu jis kartais imdavo kalbėti apie susirašinėjimą su kolegomis užsienyje, naujausius archeologinius atradimus, ypač naujus dantiraščio tekstus bei jų interpretacijas, taip pat mokslinius tyrimus, ne visuomet glaudžiai susijusius su dėstoma tema, pateikdamas savo nuomonę apie juos.

Profesorius buvo reiklus savo studentams, bet niekada nedemonstravo pykčio, nesusivaldymo, netakto, studentus skatino siekti aukštesnių tikslų. 1970 m. sausį net 9 V. Kniūraitės kurso studentai turėjo palikti auditoriją dėl prasto pasirengimo egzaminui, o pats dėstytojas, pasak V. Kniūraitės, „neišlaikęs mūsų bukumo, keletą kartų buvo išėjęs pasivaikščioti koridoriumi“. Supratę, kad neišeis krėsti juokų, tie studentai netrukus išmoko, ko iš jų buvo reikalaujama, ir egzaminą išlaikė. Gavęs sąrašą literatūros šaltinių, reikalingų kursiniam darbui apie hetitų karaliaus Telepino⁸ reformas rengti, ir pamatęs, kad jame yra ir straipsnis, parašytas slovėnų kalba, išsigandau, kad nesuprasiu teksto, ir savo nuogąstavimus pasakiau M. Heltzeriui. Jis atsakė lakoniškai ir aiškiai: „Rusų kalbą mokate, suprasite ir slovėnų.“

Nepaisant jo statuso ir autoriteto, profesorius, tuomet jau plačiai žinomas senovės Rytų istorijos specialistas⁹, buvo demokratiškas, bendravo paprastai, neturėjo nė lašo pasipūtimo, atrodė susikaupęs, susikoncentravęs, mažai dėmesio skyrė formaliems dalykams. Kartą, kai kažkoku reikalu jam prireikė skubiai susitikti su manimi po paskaitų (mobiliųjų telefonų tada neturėjome), dėstytojas pats apsilankė bendrabutyje, sužinojo mano kambario numerį ir atėjo į kambarį. Kiti dėstytojai taip nedarydavo – liepdavo studentams pas juos ateiti. Sovietmečiu buvo rengiamos vadinamosios žemės ūkio talkos. V. Kniūraitės kursas, kurio kuratoriumi dirbo M. Heltzeris, buvo pasiūstas į kolūkį kasti bulvių. Kaip sąžiningas ir drausmingas žmogus, profesorius neišsisukinėjo, nors turėjo sveikatos problemų. Kadangi negalėjo lankstyti, jis bulvių nekasė, bet, nepaisant to, kad buvo gimęs ir augęs mieste, vadeliojo arklį, kurio traukiamu vežimu iš lauko veždavo studentų nukastas bulves.

Nors gyveno totalitarinėje valstybėje, profesorius buvo laisvas ir drąsus žmogus, niekam nesilankstė. V. Kniūraitė prisimena, kad, kai 1970 m. Sovietų Sąjungos valdžia pompastiškai minėjo V. Lenino gimimo 100-ąsias metines, M. Heltzeris savo požiūrį į minėjimą ir į senovės istorijos reikšmę studentams išreiškė taip: „Jeigu jūs nežinosite, kada gyveno Leninas, jums nieko nebus, bet jei nežinosite, kada gyveno Hamurapis¹⁰, – eisite laukais.“¹¹ Nežinau, ar dėl šių žodžių jam teko aiškintis KGB, bet, turint omenyje to meto politinę situaciją, tai labai tikėtina.

⁸ Telepinas valdė XVI a. pr. Kr.

⁹ Lietuvoje jis buvo vienintelis toks specialistas.

¹⁰ Hamurapis – žymiausias Senosios Babilonijos karalystės valdovas, įstatymų leidėjas. Valstybę valdė 1792–1750 m. pr. Kr.

¹¹ M. Heltzerio mėgstamas posakis, kuris reiškia – bus blogai.

Profesorius papildomai dirbo su kai kuriais studentais be jokio atlyginimo, jautriai reagavo į jų poreikius. Surinkęs trijų jaunuolių grupę (Danutė Srėbaliūtė, Milda Janiūnaitė, Jonas Sireika), savo bute Vilniaus centre jis kas savaitę organizuodavo akadų istorijos ir kalbos seminarą, nes ketino juos, baigusius studijas, siųsti į aspirantūrą (doktorantūrą) į Leningrado universitetą. Kiekvieną tokį susitikimą profesorius pradėdavo atnešdamas turkiškos kavos arba sultinio ir bandelių „amžinai alkaniems“ studentams. Man, turėjusiam didelių materialinių sunkumų, jis padėjo gauti V. Lenino stipendiją, kuri priklausė pagal mokymosi rezultatus. Kad pamatytume dantiraščio lentelių Ermitaže, artefaktų iš Artimųjų Rytų, M. Heltzeris surengė kelių dienų kelionę į Leningradą, aprodė miestą ir jo įžymybes.

1971 m. pabaigoje, VVPI vadovybei rekomendavęs mane dėstyti savo kursas, M. Heltzeris emigravo į Izraelį, gavo darbą Haifos universiteto Humanitarinių mokslų fakultete, kuriame, kaip profesorius, dėstė ne tik senovės Rytų, bet ir Priešakinės Azijos Achaimenidų laikais, Finikijos istorijos ir kitus kursus. Gyvendamas laisvame pasaulyje, M. Heltzeris išplėtė savo tyrimų lauką – įtraukė į jį senovės žydų istoriją Judėjoje ir Babilonijoje, daug dėmesio ir laiko, ypač paskutinį savo mokslinės veiklos dešimtmetį, skyrė vakarų semitų epigrafikai. Profesorius tapo pasaulinio garso specialistu, buvo pakviestas skaityti paskaitų kursų į Diuseldorfo (Vokietijoje), Binghamptono (JAV), Tartu (Estijoje) universitetus. Jis dalyvavo daugybėje konferencijų, mokslinių kongresų, dažnai skaitė pranešimus prestižiniuose asiriologų suvažiavimuose „Recontre assyriologique internationale“, dalyvavo archeologinėse ekspedicijose Palestinoje, Sardinijoje ir kitur. Mokslininko darbų bibliografija susideda iš kelių šimtų pozicijų, paskelbtų įvairių šalių leidiniuose anglų, ivrito, vokiečių, prancūzų, rusų, lietuvių, estų ir kitomis kalbomis, taip pat apima daugiau kaip 10 monografijų.

Kai Baltijos šalys vėl tapo nepriklausomos ir geležinė uždanga Europoje nukrito, atsirado poreikis bei galimybių mokslininkams glaudžiau bendradarbiauti, lankytis užsienio šalyse. 1992 m. pradžioje M. Heltzerį kaip žinomą Biblijos specialistą, įsigilinusį į Biblijos kritikos ir archeologijos problemas, kalbantį estiškai, Tartu universitetas pakvietė skaityti paskaitų. Profesorius, vykdamas į Estiją, po dviejų dešimtmečių pertraukos apsilankė Lietuvoje. Vilniaus pedagoginiame institute (VPI) jis susitiko, maloniai bendravo su buvusiais savo kolegomis, perskaitė paskaitą Istorijos fakulteto darbuotojams, studentams ir svečiams. Pasaulinio garso istorijos specialistą pristatė VPI Visuotinės istorijos katedros vedėjas, tuomet docentas, dabar profesorius Juozas Skirius. Siekdamas gerinti studijų kokybę, užmegzti daugiau ryšių su kolegomis užsienyje, 1992 m. balandį M. Heltzeriui grįžus į Izraelį, J. Skirius parašė jam laišką, kuriame pabrėžė: „Aš esu šalininkas tos nuomonės, kad reikia kviesti kuo daugiau profesorių iš užsienio skaityti paskaitas mūsų studentams, ypač iš visuotinės istorijos.“ Prof. J. Skirius pakvietė garbųjį mokslininką vėl apsilankyti Lietuvoje, perskaityti paskaitų ciklą dėstytojams ir studentams, supažindinti su savo ir kitų Vakarų mokslininkų tyrimų senovės Rytų istorijos tematika naujausiais rezultatais, naujausia istoriografija ir kt.

Šie du mokslo vyrai susirašinėjo beveik iki profesoriaus M. Heltzerio mirties. Jis iš pradžių rašė lietuviškai, bet kaip atsakingas, taktiškas žmogus netrukus atsiprašė, kad rašybos klaidų negali išvengti, ir perėjo prie rusų kalbos, o paskutinius laiškus rašė jau anglų kalba.

M. Heltzeriui priėmus J. Skiriaus prašymą ir pasiūlymą, Visuotinės istorijos katedros vedėjui ir Istorijos fakulteto dekanui doc. V. Kniūraitei sutvarkius kelionės finansavimą, apsigyvenimą ir kitus klausimus, imta vaisingai bendradarbiauti. Mokslininkas 1993, 1996, 2001 ir 2004 m. skaitė paskaitas Vilniuje. Organizatorių dėka jo įdomių ir profesionaliai labai naudingų paskaitų apie senovės istoriją ir jos istoriografiją galėjo paklausyti ne tik VPI (vėliau – LEU, dabar – Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija) dėstytojai, studentai, bet ir Vilniaus miesto bei regiono istorijos mokytojai.

M. Heltzeris sutiko ne tik supažindinti savo klausytojus Lietuvoje su senovės Rytų istorijos aktualijomis, naujienomis, mokslo atradimais, bet ir atsiųsti savo straipsnių VPU leidiniui „Istorija“, o nuo 2007 m., prof. J. Skiriui pradėjus leisti mokslo žurnalą „Historia universalis in Lithuania“, – dirbti jo redakcinėje kolegijoje. Žurnalui „Istorija“ M. Heltzeris parašė straipsnių iš senovės Rytų istoriografijos („Apie kai kurias naujas senovės Rytų ir biblistikos istorijos problemas“) ir semitų epigrafikos sričių („Finikiečių strėlių smaigalių įrašų istorinė interpretacija (Pietų Levantas, XII–X a. pr. Kr.)“)¹². Prof. J. Skirius siekė, kad garbės daktaro vardą suteiktų ir VPU, bet dėl biurokratinių kliūčių tai nebuvo padaryta.

1996 m., būdamas 68 m., M. Heltzeris išėjo į pensiją, tapo profesoriumi emeritu. Jam leista turėti 4 val. per savaitę pedagoginę krūvį. Iškilus mokslininko 70-mečio proga Haifos universitetas išleido straipsnių rinkinį M. Heltzeriui pagerbti ir pavadino jo vardu – *Michaeliu* (*Michael*). Nors sveikata pamažu silpnėjo, profesorius aktyviai darbavosi beveik iki gyvenimo pabaigos, išlaikė savo pozicijas mokslo aukštumose. 2009 m. gruodžio pabaigoje prof. J. Skirius gavo paskutinį laišką iš Haifos, kurį sergantis, po sudėtingos operacijos, M. Heltzeris tik pasirašė, o laiško tekstą lietuviškai parašė jo žmona Shostana¹³.

Daugybė žmonių, pirmiausia jo kolegų ir mokinių, su pagarba prisimena M. Heltzerį ne tik kaip žymų mokslininką, reiklų pedagogą, bet ir kaip kilnų žmogų. Garbiojo profesoriaus nuopelnus, mokslo labui nuveiktus darbus labiausiai įvertino Estija, jo gimtoji šalis: 1998 m. Tartu universitetas suteikė garbės daktaro laipsnį, o 2001 m. Estijos Respublika apdovanojo 4 laipsnio „Baltosios žvaigždės“ ordinu.

¹² Straipsnis buvo parašytas ir išspausdintas anglų kalba.

¹³ Shostana buvo lietuvių kalbos specialistė.